

recent la **Kaiseraugst**⁵ (pl. II/4). Ele au fost discutate de epigrafiștii și specialiștii în domeniul ceramicii romane datorită caracterului complex al reprezentărilor și ca urmare a încercării de a reconstitui legenda istorică ce le însoțea.

Prezentarea fragmentelor ceramice analizate și a rezultatelor cercetărilor până în anul 1981 a fost excelent făcută de M. Labrousse⁶, astfel încât nu considerăm necesar să reluăm o bibliografie cunoscută deja specialiștilor. Stadiul cercetărilor a fost rediscutat de Teodora Tomasevič Buck, odată cu publicarea fragmentului ceramic descoperit la Kaiseraugst, care are ca decor o nouă scenă legată de victoria lui Traian asupra dacilor⁷. În cea mai recentă monografie consacrată vaselor decorate cu figuri în relief fabricate în atelierele din sudul Galliei, Allard Mees abordează activitatea și răspândirea produselor realizate la La Grafesenque de meșterul L. COSIVS, fără a se opri în mod special asupra celor care reprezintă ilustrarea triumfului lui Traian asupra dacilor și parților. Vasele respective sunt folosite mai degrabă pentru a oferi un termen *post quem* pentru activitatea meșterului respectiv, implicit a atelierului și în general a centrelor de producție din Gallia sudică, produsele acestui artizan fiind printre cele mai târzii ale acestor ateliere⁸. În catalogul care însoțește monografia în discuție, sunt cuprinse și ilustrate toate vasele și fragmentele ceramice cunoscute ale meșterului L. COSIVS cu subiectul în discuție, precum și fragmente ceramice noi sau neilustrate în publicațiile anterioare, care aparțin aceleiași serii de vase cu reprezentarea sinuciderii lui Decebal, însoțită de o legendă istorică – este vorba despre fragmentele ceramic de la **Clermont-Ferrand?** (pl IV/2), **Vertault** (pl. IV/3) și **Rottweil**⁹.

Referiri la aceleași vase produse de L. COSIVS se regăsesc și în monografia dedicată sigillatelor sud-gallice cu ștampile de meșter descoperite la Vechten, autorul, Marinus Polak, folosind ca argument al datării celor mai târzii exporturi ale produselor atelierelor din Gallia sudică scenele care redau triumful lui Traian asupra dacilor și parților¹⁰. Analiza întreprinsă de cercetătoarea franceză Ariane Bourgeois asupra modului în care centrul ceramic de la La Graufesenque a contribuit la răspândirea romanității prin produsele sale, situează vasele realizate de L. COSIVS (cu reprezentarea triumfului lui Traian asupra dacilor și parților) printre indiciile clare ale conștiinței și chiar mândriei artizanului în discuție cu privire la apartenența sa la Imperiul Roman¹¹. Cea mai recentă referire cunoscută nouă cu

care au fost descoperite 17 vase cu semnătura lui L. COSIVS, la care se adaugă alte sigillate cu ștampilele lui BIRAGIL, OFMASCVL și GERMANISER (Vernhet 1979, p. 32; Mees 1995, p. 60, Taf. 35, 1); alt fragment ceramic descoperit în 1980 de A. Vernhet, cu aceeași scenă a sinuciderii lui Decebal, publicat de M. Labrousse (Labrousse 1981, p. 61, fig. 7).

⁵ Tomasevič Buck 1989/1990, p. 251-252, Abb. 1.

⁶ Labrousse 1981.

⁷ Tomasevič Buck 1989/1990, p. 251-252.

⁸ Mees 1995, p. 59-60, 74, Taf. 34/1-4, Taf. 35/1-4, 6, 8.

⁹ Mees 1995, p. 138-139; p. 138, Taf. 35/3, fragmentul descoperit la **Vertault** (Côte d'Or, Franța); p. 139, Taf. 35/6, fragment găsit la **Clermont-Ferrand?** (Puy de Dôme, Franța); p. 138, Taf. 34/2, două fragmente aparținând aceluiași vas descoperite la **Rottweil** (Baden-Württemberg, Germania).

¹⁰ Polak 2000, p. 51, fig. 4.4.

¹¹ Bourgeois 1995, p. 107.

privire la vasele ceramice în discuție aparține lui Christer Bruun, în contextul discutării modului în care „legenda lui Decebal” s-a perpetuat în Dacia și în Imperiu¹².

În istoriografia românească, singurul cercetător care a abordat îndeaproape acest subiect¹³ a fost Constantin C. Petolescu, mai întâi într-unul dintre seriile Varia Daco-Romana (IX-X, 1985), în care semnala și întreaga inscripția de pe vasul de la Blain¹⁴, apoi în monografia consacrată regelui Decebal, unde reia reprezentările sinuciderii lui Decebal de pe vasele produse la La Graufesenque, propunând reconstituirea grafică a unei părți a titulaturii imperiale a lui Traian, precum și o posibilă explicație a uneia dintre reprezentările de pe același vas de la Blain, legată de războiul parthic al lui Traian¹⁵.

B. Prezentarea vaselor.

a. Forma vaselor. Vasele pe care au fost realizate reprezentări ale triumfului lui Traian asupra dacilor și parților sunt boluri **Drag. 37, însă o formă rară**, cu devorsor și urechiușe, așa cum se poate observa pe fragmentul păstrat descoperit la Blain (pl. I/1) și după forma lisă produsă în același atelier, după care s-a propus și întregirea fragmentelor ceramice aparținând categoriei în discuție (pl. I/2). Probabil că și forma deosebită de bol Drag. 37 avea darul de a atrage atenția asupra vasului și implicit a reprezentărilor și a legendei istorice care apăreau pe acesta.

b. Reconstituirea legendei istorice. Evident că legendele istorice apărute pe vasele decorate de meșterul L. COSIVS au incitat atenția specialiștilor, care au încercat să ofere lecturi și interpretări cât mai bune, dată fiind starea fragmentară a celor cu legendele istorice cele mai interesante. Sintetizând ceea ce s-a putut reconstitui din punct de vedere

¹² Bruun 2003, p. 171-173; autorul ilustrează numai cele mai cunoscute piese – cel de la Blain și vasul întreg de la La Graufesenque, găsit în groapa „Grand Four” – p. 431, pl. I; pl. 432, pl. 1.

¹³ Un scurt articol referitor la sigilletele sud-gallice din Dacia romană, publicat de Al. Popa în Journal de Millau include și un fragment de bol Drag. 37 de la La Graufesenque cu scena sinuciderii lui Decebal (Popa 1980?, fig. 2/2). Autorul nu face nici o referire nici asupra semnificației scenei respective, nici asupra meșterului care a produs vasul, după cum nu citează nici sursa după care a preluat fotografia piesei în discuție. Fragmentul respectiv pare să fie unul nou față de ceea ce a publicat M. Labrousse în 1981 (Labrousse 1981, fig. 5-6), autorul nefăcând trimitere la articolul acestuia. Din păcate, dispunem numai de un extras al articolului lui Al. Popa, fără menționarea anului de apariție. După trimiterea bibliografică, putem presupune că ar fi putut fi publicat în 1980 deoarece autorul face referiri la studiul referitor la sigilletele de la Apulum, apărut în anul 1979 (Isac și colab. 1979), dar nu și la articolul publicat de M. Labrousse în 1981 (Labrousse 1981), cu directă legătură asupra sigilletele sud-gallice unde apare scena sinuciderii lui Decebal.

¹⁴ Petolescu 1985, p. 200-201, fig. 1, 2/1-2.

¹⁵ Petolescu 1991, p. 91-92, fig. 14/1-3, 15. Autorul propune următoarea lectură a părții finale a titulaturii imperiale a lui Traian, pe baza fragmentelor de la Blain, Puteoli, Strasbourg și La Graufesenque: [IMPERA]TOR N[ERVA TRAIAN(VS) AVG(VSTVS) GE]RM(ANICVS) DA(CICVS) [A]R[SACI]DAE PART[H]I. Întregirea respectivă a fost considerată greșită de K. Strobel (Strobel 1998, p. 216, nota 5), fără ca acesta să cunoască, se pare, cele două fragmente de la Strasbourg și Puteoli, pe baza cărora s-a făcut lectura respectivă. Întregirea titulaturii împăratului Traian a fost făcută corect de C. C. Petolescu, fapt unanim acceptat și de alți cercetători care s-au ocupat de acest subiect.

epigrafic pe aceste fragmente ceramice, în stadiul actual al cercetărilor se cunosc următoarele date:

1. titulatura împăratului Traian: [IMPERA]TOR N[ERVA TRAIAN(VS) AVG(VSTVS) GE]RM(ANICVS) DA(CICVS) [A]R[SACI]DAE PART[H]I¹⁶;

2. numele lui Decebal – DECIBAL, DECIBALE, însoțit de DVMENVS, considerat a fi o formă greșită a cuvântului DOMINVS¹⁷.

Fragmentul ceramic descoperit la La Graufesenque în 1980 conține o inscripție pe două rânduri: DECIBALE.N..../ATEVANE, în care, în afară de numele regelui dac, celelalte cuvinte sunt greu de descifrat și explicat – N. un supranume al lui Decebal (?), ATEVANE – indicarea locului unde el s-a sinucis (Atevane- nume de rezonanță celtică)¹⁸? Editorul (M. Labrousse) nu se pronunță asupra nici uneia dintre variante din prudență¹⁹.

3. Pe fragmentul ceramic descoperit la Blain, A. de Longpérier a mai propus lectura [SARMIZEGE]DVSA (ceea ce presupune că prima parte a toponimului era mult decalată spre stânga și se afla pe partea lipsă a vasului) [V]BI / DECIBALE / DVMENVS / REX / BR.../...NV / COVI[C]TV (Sarmizegedusa, unde regele Decebal... a fost înfrânt), considerată însă destul de nesigură datorită stării fragmentare a vasului și limbii latine incorecte (trecută prin filieră rutenă); de asemenea, grupul BR... care urmează cuvântul REX rămâne inepticabil, ca și în linia următoare grupul ...NV, ceea ce face ca lectura să rămână foarte nesigură²⁰.

4. Cel mai recent fragment ceramic descoperit la Kaiseraugst și demonstrat a aparține aceleiași categorii de vase produse de L. COSIVS pentru a reprezenta victoria lui Traian asupra dacilor, are la rândul său o inscripție fragmentară pe șase rânduri:

I.../M.../V.BI.../TRAIANO.../TV.TVEII.../TRASATO..., dificil de descifrat datorită caracterului fragmentar al vasului. Editoarea (Teodora Tomasević Buck) nu oferă nici o propunere de lectură acesteia²¹.

5. Se adaugă alte trei fragmente ceramice, aparținând aceluiași gen de vase cu legendă istorică, ilustrate de A. Mees în monografia referitoare la sigillatele sud-gallice. Cel descoperit la Clermont-Ferrand? (pl. IV/2) cuprinde o inscripție păstrată pe trei rânduri:

¹⁶ M. Labrousse oferă lectura: [IMPERA]TOR N[ERV(A) TRAIAN(VS) AVG(VSTVS) GE]RM(ANICVS) DA(CICVS) ET PART[HICVS]. Cu toate că a observat anomalia epigrafică legată de prezența conjuncției *et* între două supranume triumfale, a legat acest lucru de incorectitudinea generală a textului (Labrousse 1981, p. 57, și nota 8) și nu a completat finalul titlaturii imperiale a împăratului Traian de lectura făcută prin apropierea celor două fragmente ceramice descoperite la Puteoli și Strasbourg: [GE]RMANI AR SACIDAE PARTHI. C. C. Petolescu a reluat ulterior lectura și a oferit întregirea titlaturii imperiale a lui Traian în forma cea mai completă – vezi nota 15.

¹⁷ Labrousse 1981, p. 58.

¹⁸ Labrousse 1981, p. 61; ATEVA (CIL III 50926), ATEVALVS (CIL III 5523) apar ca cognomene cu rezonanță celtică, atestate în Noricum – vezi Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum, vol. I, ABA-BYSANVS (ed. Barnabas-Redöf), Budapest, 1994, p. 196.

¹⁹ Labrousse 1981, p. 61.

²⁰ Labrousse 1981, p. 57-58.

²¹ Tomasević Buck 1991, p. 252, Abb. 1/1-3.

NVTO..../DVSA.../DECIB...., care pare de același tip cu inscripția de pe vasul de la Blain (vezi mai sus), în timp ce pe fragmentul găsit la **Vertault** (pl. V/3), inscripția fragmentară este păstrată pe cinci rînduri, cu câte două-trei litere, greu de întregit: ...TVV.../.TRA.../...OST/...ANC.../...NI... posibil asemănătoare sau în completarea legendei istorice de pe fragmentul descoperit la Kaiseraugst (?). Ultimul fragment ceramic, cel găsit la **Rottweil**, are păstrată numai o literă ...A... în câmpul decorativ²².

c. Modul de plasare al inscripțiilor

Pe vasele ceramice produse de L. COSIVS există trei modalități de plasare a inscripției: 1. lângă personaje, ca nume proprii (pl. I/1, II/1-3, III/1); 2. la marginea scenelor (II/4, posibil IV/3); 3. ca parte a unei inscripții mai lungi, între două scene (pl. I/1, II/1, IV/2). Alături de numele proprii (**TRAIANVS**, **DECIBAL** / **DECIBALE**), apare titulatura imperială a lui Traian, epitetul de **DVMENUS** pentru Decebal, determinative etnice (**PARTV**), posibil și toponime²³.

d. Reconstituirea iconografică a reprezentărilor.

Din punct de vedere iconografic, fragmentele ceramice de la La Graufesenque, care au reprezentări ale triumfului lui Traian asupra dacilor și parților se împart, în funcție de complexitatea scenelor redade, în **două grupe**²⁴:

Grupa I – vase cu reprezentări complexe, pe care figurează scena sinuciderii regelui dacilor, Decebal, implicit triumful lui Traian asupra dacilor și a parților, cu reprezentări de captivi, însoțite de o legendă istorică ce explică scenele figurate de pe corpul vaselor (pl. I/1, II/1-4, posibil IV/2).

Urmărind derularea scenelor, de la stânga la dreapta, pe vasele respective apar: scena sinuciderii lui Decebal, care încearcă să își străpungă pieptul cu o sabie dreaptă, în mâna stângă având un scut (pl. I/1, II/1-2); o femeie șezând și plângând, ce reprezenta probabil Dacia învinsă (pl. II/2); o femeie îmbrăcată, legată cu lanțuri și un bărbat nud, de asemenea înlănțuit, considerați captivi daci (probabil membri ai casei regale a lui Decebal)²⁵ (pl. II/1-2); la dreapta personaj nud, cu o lance în mâna stângă, care pune piciorul pe bustul unui personaj căzut – interpretat ca fiind Traian figurat în nuditate eroică, asemenea reprezentărilor de pe monede²⁶ (pl. I/1, II/1); în fața lui, o figură foarte mutilată, probabil aceea a unui dușman răsturnat, căzut pe spate, temă de origine pergameniană, preluată în

²² Mees 1995, catalog nr. 2, p. 138, Taf. 35, 2.

²³ Tomasevič Buck 1991, p. 256.

²⁴ O încercare de grupare a aceluiași vase la Tomasevič Buck 1991, p. 253-256, unde însă grupa I este constituită din vasele cu reprezentări izolate ale sinuciderii lui Decebal, asistat de învingătorul Traian (identificat ca personajul nud atacat de lei, în dreptul căruia apare ștampila **PARTV**)!

²⁵ Petolescu 1991, p. 92.

²⁶ Labrousse 1981, p. 58 și nota 11. Referirea la reprezentările lui Traian de pe monede cu trimitere la Strack 1931, pl. I, nr. 83 și pl. V, nr. 358. Pe vasul de la Blain, personajul pare nud, fără cuiasă, identificabil cu o divinitate, de exemplu cu Mars, însă asemănarea cu reprezentările de pe monedele contemporane și absența căștii constituie argumente în plus pentru reprezentarea împăratului Traian, după părerea autorului menționat.

sculptura contemporană²⁷, ca și în ceramica *terra sigillata*²⁸ sau o reprezentare a întâlnirii de la Elegeia dintre Traian și Parthamasiris, regele Armeniei (descrisă de Cassius Dio și popularizată de monetăria imperială) – regele depune diadema la picioarele lui Traian, sperând că acesta i-o va restitui²⁹.

d.1. Modelele.

În cazul reprezentărilor de pe vasele ceramice din grupa I, în opinia noastră, scenele de pe Columna lui Traian, precum și monedele și statuaria au constituit modelele după care s-a inspirat L. COSIVS.

Astfel, celebra scenă a sinuciderii regelui dac de pe Columna lui Traian (scena CXLV) a putut fi sursă de inspirație pentru artizanul de la La Graufesenque (pl. VI/1)³⁰, ca și o altă scenă, cu sinuciderea unui nobil dac (scena CXL) (pl. VI/2)³¹. Mai apropiată de reprezentările de pe sigillatele de la La Graufesenque pare să fie însă scena capturării regelui Decebal de pe stela funerară a lui Ti. Claudius Maximus de la Philippi (pl. VII/1-2)³². Totodată, modul în care apare reprezentat regele dac – în ipostaza de războinic „troian” – este întâlnită și la alți meșteri din același centru ceramic – La Graufesenque (pl. VIII/1)³³, modelele inițiale fiind inspirate de statuaria.

Femeia captivă, legată cu lanțuri, ar putea fi sora lui Decebal, motivul respectiv fiind inspirat, probabil, tot de pe Columna lui Traian³⁴.

Pentru personajul nud cu lance în mână, interpretat a fi Traian în nuditate eroică, monedele romane ar putea să reprezinte posibile surse de inspirație – pe aureii și sesterții emiși în anul 103-111 d. Chr., Traian apare pe revers în aceeași ipostază ca și pe fragmentul ceramic de la Blain, însă în cuirasă, ținând piciorul drept pe capul unui dac învins, care apare reprezentat numai ca bust (pl.V/2-3)³⁵.

²⁷ Labrousse 1981, p. 58 și nota 12 = dă exemplu reliefulurile de pe Arcul lui Constatin, împrumutate de pe monumentul triumfal al lui Traian (Bianchi-Bandinelli 1969, p. 229, fig. 255).

²⁸ Labrousse 1981, p. 58 și nota 13 = trimiteri la Déchelette 1904, II, p. 29, no. 128 = Oswald 1936-1937, p. 30, pl. XIII, nr. 227 (= poinçon incomplet, probabil din sudul Galliei și de epocă flaviană; aceeași temă pe un poinçon mai mic de la Lezoux, folosit în epoca lui Traian și Hadrian de GRANVS, LAXTVCISSA și LIBERTVS (Déchelette 1904, II, p. 29, no. 127 = Oswald 1936-1937, p. 30, pl. XIII, nr. 226).

²⁹ Petolescu 1991, p. 92.

³⁰ Vulpe 2002, p. 100, foto p. 199.

³¹ Vulpe 2002, p. 100, foto p. 197.

³² Speidel 1970, p. 149-151, pl. XIII, XV/1.

³³ Hermet 1934, II, p. 20, pl. 19, 57-59, Oswald 1936-1937, p. 28, pl. XI, nr. 185; p.29, pl. XII, nr. 209; Labrousse 1981, p. 60 și nota 37.

³⁴ Vulpe 2002, p. 41-43, foto p. 132.

³⁵ Strack 1931, I, 358, pl. V; 83, pl. I; Bruun 2003, p. 165-166, fig. 2-3 consideră că reprezentarea în discuție – capul sau bustul de la umeri în sus al unui captiv – pot să aparțină regelui Decebal, așa cum el a fost arătat pe scările Gemoniei, pentru a dovedi capturarea și înfrângerea lui definitivă. Același cercetător observa că acest gen de simbol folosit pe monede de propaganda imperială a avut o perioadă scurtă de apariție în mediul numismatic, dar că monedele în discuție au continuat să circule câțiva ani, până s-au uzat sau au fost teaurizate (Bruun 2003, p. 166).

În ceea ce privește femeia șezând și plângând, întoarsă spre stânga, ea ar putea simboliza provincia învinsă, modul de reprezentare al acesteia fiind clar inspirat de monedele bătute cu efigia Dacia Capta – femeie plângând, întoarsă spre stânga, șezând pe un tron constituit din arme și scuturi dacice, având în față un trofeu (pl. V/1)³⁶.

Fragmentul ceramic descoperit la Kaiseraugst (pl. II/4), mai recent decât vasele fragmentare analizate, considerat a aparține aceleiași grup de recipiente cu reprezentări complexe ale victoriei lui Traian asupra dacilor, complică și mai mult situația datorită unei noi reprezentări: figură șezând, îmbrăcată, îndreptată spre stânga (probabil *Dacia Capta*, ca în cazul fragmentelor ceramice de la Strasbourg (pl. II/2) și Puteoli); trei perechi de capete de femei, suprapuse, orientate spre stânga, cu inscripție explicativă la dreapta. Acesta constituie un nou tipar al lui L. COSIVS, cu grupajul de capete de femei, dar și cu un poanson cunoscut – femeie șezând³⁷. Este greu de spus ce simbolizau capetele respective, meșterul în discuție neavând nici o altă reprezentare de acest gen pe un alt vas ceramic³⁸.

Grupa a II-a – cuprinde reprezentări dispuse izolat ale sinuciderii lui Decebal, alături de imagini ale unui captiv part, însoțite de o legendă istorică foarte simplificată (respectiv numai numele regelui dac DECIBALV și numele etnic al celui alt captiv – PARTV) și de numele meșterului olar L. COSI (pl. III/1), precum și de o inscripție fragmentară pe două rânduri DECIBALE N.../ATEVANE (pl. IV/1 a). Ambele vase au fost descoperite la La Graufesenque și, datorită stării de conservare mult mai bune decât a fragmentelor ceramice prezentate anterior, pe baza lor s-a făcut identificarea atelierului și a meșterului care au produs vasele ceramice cu reprezentările triumfului lui Traian asupra dacilor și parților.

Din punct de vedere iconografic, pe primul vas amintit apare scena sinuciderii lui Decebal (pl. III/1). Eroul dac este așezat pe o stâncă, cu genunchiul stâng îndoit, cu mantia și scutul în mâna dreaptă, pe spate; cu brațul drept își înfinge în piept o mică sabie. El este flancat de un urs și de un leu ridicați pe labele din față într-una dintre reprezentări, respectiv de un urs ridicat pe labele din față și de un mistreț în alergare spre stânga pe cealaltă reprezentare păstrată; între urs și erou, inscripția DECIBALV. Cealaltă scenă reprezintă un captiv part, în picioare, atacat de doi lei; jos, inscripția PARTV. Pe celălalt fragment descoperit la La Graufesenque, Decebal este reprezentat în același mod ca pe vasul precedent – poansonul este identic – însă restul elementelor decorative sunt schimbate – regele dac este într-adevăr atacat de un leu din dreapta, însă în stânga nu mai apare celălalt animal (ursul), leul care aleargă spre stânga făcând parte dintr-o altă scenă, care pare să continue cu reprezentarea unui gladiator atacat de un leu din dreapta (pl. IV/1 b). Numele lui Decebal și restul inscripției apar imediat sub bordura de ove și astragale a vasului, nu în

³⁶ BMC, III, p. 168, 742, pl. 28/7; RIC 564; RIC, II, 98.

³⁷ Tomasevič Buck 1989/1990, p. 257.

³⁸ Vezi la Mees 1995, Taf. 23-35 vasele și fragmentele ceramice produse de L. COSIVS; un cap feminin întors spre stânga, aproximativ asemănător cu capetele de femei din fragmentul analizat există ca motiv decorativ tot la La Graufesenque, însă este mai mare – Hermet 1934, 293 = Oswald 1936-1937, p. 89, pl. LVIII, nr. 1223 A. Din păcate, nu este precizat meșterul care a folosit acest poanson.

fața lui Decebal, ca în cazul precedent. Este clar că avem aceeași temă – triumful lui Traian asupra dacilor și parților – realizată cu ușoare diferențe de artizanul L. COSIVS.

d. 2. Modelele

Scena sinuciderii regelui Decebal evident că a avut aceleași surse de inspirație ca și în cazul grupei precedente. Pe de altă parte, acest gen de reprezentare sub formă de *venatio* este un subiect foarte uzitat de meșterii olari de la La Graufesenque, ca și din alte centre de producție de ceramică *terra sigillata*³⁹ pentru a reda atât scene de lupte între oameni și animale sălbatice în amfiteatru, cât și scene de vânatoare. Astfel, același tip de redare a leilor sau a unui mistreț care atacă un personaj uman sunt prezente și pe alte exemplare aparținând aceluiași meșter, de această dată eroul dac fiind înlocuit cu un gladiator care atacă la rândul său animalele respective (pl. VIII/2)⁴⁰. Aceeași temă, cu modalități asemănătoare de redare a scenelor amintite o regăsim și la alți artizani de la La Graufesenque – spre exemplu la BIRAGILLVS⁴¹, CRVCURO II⁴², GERMANVS III⁴³ etc.

e. Interpretarea scenelor care apar pe vasele ceramice fabricate la La Graufesenque.

Specialiștii, care au analizat sigillatele cu reprezentarea triumfului lui Traian asupra dacilor și parților au pus problema modelelor și a ceea ce a vrut să reprezinte în ansamblu meșterul L. COSIVS. Scenele de vânatoare, asociate cu manifestări ale gloriei lui Traian, au fost interpretate de M. Labrousse ca fiind reproducerea unui spectacol real, cu animale sălbatice și panouri comemorative, așa cum au fost ele realizate la Roma în timpul Jocurilor Parthice create de Hadrian în 117 sau 118 d. Chr. pentru a celebra triumful postum al lui Traian. După părerea aceluiași autor, impresia pe care trebuia să o lase vasele lui L. COSIVS asupra cumpărătorilor era aceea de sărbătoare romană, oficială și triumfală, în cinstea victoriilor lui Traian asupra dacilor și a parților⁴⁴.

Există și opinia că, dată fiind aria de răspândire a vaselor produse de acest meșter (Italia, Gallia, Britannia, provinciile germanice și Raetia), acestea erau destinate legiunilor victorioase care au luat parte la războaiele dacice⁴⁵ sau coloniștilor care au venit la Dunărea de Jos în primul val după cucerire⁴⁶. C. C. Petolescu sugerează faptul că reprezentările de pe vasele lui L. COSIVS reflectă de fapt gradul de cunoaștere al evenimentelor de către olarii de la La Graufesenque, prin intermediul nobililor galli participanți la războaiele daco-romane (între ei D. Terentius Scaurianus), care au ridicat monumente și inscripții referitoare la aceste evenimente⁴⁷.

³⁹ Vezi spre exemplu la meșterul CARANTINVS I de la Lezoux – Rogers 1999, p. 82-83, pl. 22/10 a-b.

⁴⁰ Mees 1995, Taf. 25/2-3, 29/1.

⁴¹ Mees 1995, Taf. 12/2.

⁴² Mees 1995, Taf. 55/1, 58/1-2.

⁴³ Mees 1995, Taf. 75/4, 29/1.

⁴⁴ Labrousse 1981, p. 62.

⁴⁵ Tomasevič Buck 1989/1990, p. 256.

⁴⁶ Tomasevič Buck 1989/1990, p. 256 citează această posibilă explicație ca fiind opinia lui M. Labrousse din studiul din 1981, însă trimiterea bibliografică nu corespunde! Nici în altă parte din cadrul studiului lui M. Labrousse nu apare această explicație.

⁴⁷ Petolescu 1991, p. 92-93.

În cazul primei grupe de reprezentări de pe vasele produse de L. COSIVS, celebrarea victoriei lui Traian asupra dacilor și parților este prezentată ca o scenă complexă, la care participă mai multe personaje ce desfășoară o acțiune comună, fapt rar întâlnit în cazul reprezentărilor de pe sigilate⁴⁸. Inscripțiile ample, plasate atât deasupra scenelor (cu titulatura împăratului Traian), cât și în dreptul personajelor (DECIBALV) sau între scene, aveau darul să facă înțeleasă simbolistica scenelor reprezentate. Scenele respective, cu redarea clară a celebrării triumfului lui Traian asupra dacilor și parților (sinuciderea lui Decebal, captivii daci înlănțuiți, reprezentarea simbolică a provinciei învinse, posibil chiar a împăratului Traian care calcă peste un barbar învins) constituie un caz unic de imortalizare a victoriilor unui împărat roman pe ceramica *terra sigillata*.

Pe de altă parte, reprezentările simplificate ale aceluiași triumf de pe vasele din grupa a II-a au fost redade ca o scenă de luptă în amfiteatru. Așa cum a arătat foarte concludent Kathleen Coleman⁴⁹, romanii obișnuiau să recurgă la rejucarea scenelor mitologice, dar și la prezentarea evenimentelor istorice, în amfiteatre. Încă din timpul lui Cezar, au loc în amfiteatre *naumachiae* – bătălii navale de mari proporții – cu un număr foarte mare de participanți, care de regulă erau prizonieri de război sau *damnati*. Acestea erau efectiv o extensie în masă a duelului gladiatorilor prin care se aplica în mod indirect pedeapsa cu moartea⁵⁰. Începând cu domnia lui Nero și până în epoca severică, în amfiteatre sunt atestate reprezentații ale unor scene mitologice, legate de evenimente istorice majore, menite să pună în evidență autoritatea și puterea împăraților asupra morții și a vieții. Cel mai important și inedit aspect al acestor reprezentații în istoria jocurilor o reprezintă contextul mitologic în care ele erau jucate – cu cât mitul era mai bine ales de împărat, cu cât mijloacele tehnologice de realizare ale spectacolului erau mai avansate, cu cât moartea condamnaților era mai reală pentru ca dreptatea să fie înfăptuită, cu atât toți acești factori combinați puteau contribui la transformarea mitului în realitate, menit să glorifice puterea imperială⁵¹.

În cazul reprezentărilor de pe vasele ceramice produse la La Graufesenque, putem bănui că ele doreau să exprime, prin intermediul scenelor de *venatio*, tocmai un astfel de spectacol care ar fi avut loc în amfiteatru după victoriile lui Traian asupra dacilor și parților. Deoarece regele dac nu a putut fi umilit și ucis în public datorită faptului că el s-a sinucis, nu este exclus ca unui prizonier dac să i se fi dat să joace rolul lui Decebal, respectiv unui prizonier part să reprezinte etnia sa în confruntarea cu animalele sălbatice⁵². Probabil că

⁴⁸ Tomasevič Buck 1989/1990, p. 255.

⁴⁹ K Coleman 1990 pentru prezentarea execuțiilor din amfiteatre ca jocuri mitologice; vezi și K Coleman 1993, cu analiza detaliată a bătăliilor acvatice din amfiteatre și a semnificațiilor acestora.

⁵⁰ K Coleman 1990, p. 70.

⁵¹ K Coleman 1990, p. 73.

⁵² M. Labrousse a exprimat primul această opinie, adăugând faptul că, pe lângă scena de *venatio* propriu-zisă din amfiteatru, spectatorii ar fi avut șansa să vadă ca fundal tablouri pictate cu derularea evenimentelor istorice (respectiv militare), tablouri ce însoțeau de regulă triumfurile împăraților. Această parte nu a putut fi reprezentată de L. COSIVS pe vasele sale datorită spațiului restrâns avut la dispoziție (vezi Labrousse 1981, p. 62). Opinie exprimată, cu rezervele de rigoare, și de C. Bruun (Bruun 2003, p. 172 și notele 75 și 76).

și în felul acesta, prin spectacole sângeroase în care mureau foarte mulți prizonieri de război, s-a celebrat triumful lui Traian asupra popoarelor învinse în urma unor războaie grele.

f. Datarea vaselor

Vasul de la La Graufesenque cu reprezentarea scenei de *venatio* în care au apărut reprezentați atât regele Decebal, cât și un prizonier part cu inscripții care îi și identificau a avut darul să aducă precizări cronologice cu privire la perioada de activitate a meșterului L. COSIVS. Aceasta a fost considerată anterior ca fiind între 70-90 d. Chr.⁵³, apoi, pe baza acestei reprezentări și a formei de vas pe care apar sigillatele sale cu decor în relief – numai boluri de tip Drag. 37 – , ca începând după 90 d. Chr. și sigur până 120 d. Chr., posibil și până la 130 d. Chr.⁵⁴. Perioada în care au fost produse vasele cu reprezentarea triumfului lui Traian asupra dacilor și pașilor a fost sigur după 20 februarie 116 d. Chr., când Traian a primit titlul de *Parthicus*⁵⁵.

C. Concluzii

Războaiele daco-romane au constituit un eveniment major în istoria Imperiului Roman, cu cea mai mare concentrare de forțe militare pe un teatru de război întâlnită până la acea dată. Victoria împăratului Traian asupra dacilor a avut mai multe semnificații: în primul rând rezolvarea definitivă a problemei dacice, după cel puțin douăzeci de ani de tulburări și campanii, în al doilea rând legitimarea lui Traian nu numai ca militar, ci și ca împărat⁵⁶.

În acest context, propaganda imperială a reflectat foarte bine, prin mijloace diverse, triumful lui Traian, în primul rând asupra dacilor.

Victoria lui Traian asupra dacilor a fost immortalizată pe Columna lui Traian, cel mai important izvor istoric al acestor evenimente; avantajului de a descrie amănunțit războaiele daco-romane i se suprapunea însă o carență, dată de faptul că era un monument static, ce putea impresiona și induce sentimentele dorite de autoritățile romane doar celor care vedeau Columna, deci unui procentaj infim al populației Imperiului⁵⁷. Pe de altă parte, monedele au îndeplinit rolul de popularizare a victoriilor romane în Dacia, prin rapida lor circulație și penetrarea în toate straturile sociale ale vieții romane⁵⁸. Suprafața redusă a monedei impunea meșterilor monetari să surprindă doar imagini și momente cheie din desfășurarea evenimentelor, imagini simbol, și de aceea regele dac sau alți nobili autohtoni nu sunt prezenți pe monede. Simbolistica va cădea în schimb pe ideea de țară, Dacia fiind reprezentată în diferite moduri, de la un războinic dac cerând milă împăratului la o femeie captivă sau învinsă și până la DACIA FELIX, văzută ca o femeie liniștită și lipsită de griji, semn al integrării noii provincii în statul roman⁵⁹.

⁵³ Karnitsch 1959, tabloul cronologic de la pl. 137.

⁵⁴ Mees 1995, p. 74; Polack 2000, p. 51.

⁵⁵ Labrousse 1981, p. 61 și nota 40; Mees 1995, p. 74.

⁵⁶ Bruun 2003, p. 173.

⁵⁷ Hannestad 1989, II, p. 24-40.

⁵⁸ Petolescu 1991, p. 97-100.

⁵⁹ Munteanu 2002, p. 52-53.

Ceramica *terra sigillata* a îndeplinit cu siguranță același rol. Ecoul deosebit al războaielor daco-romane a făcut ca un centru important de producere a ceramicii *terra sigillata* din sudul Galliei, **La Graufesenque**, să producă, prin intermediul meșterului **LVCIVS COSIVS**, o serie de vase cu reprezentări ale sinuciderii lui Decebal, ale captivilor daci, a personificării provinciei învinse, însoțite de legende istorice, scrise însă într-o latină defectuoasă. Modelele au fost Columna lui Traian și monedele – datorită spațiului pe care artizanul l-a avut la dispoziție, reprezentările de pe vasele ceramice sunt la jumătatea distanței dintre scenele ample de pe Columnă și cele foarte stilizate, simbolice, de pe monede. Din punct de vedere iconografic însă, meșterul respectiv a transmis același mesaj ca sursele după care s-a inspirat: sinuciderea celui mai mare dușman al Romei din acel moment, supunerea părților, precum și celebrarea acestor victorii prin lupte în amfiteatru. Totodată, precizarea în legenda istorică ce însoțea scenele respective a numelui regelui dac, a celei a capitalei provinciei învinse, a dinastiei parthice dovedește faptul că LVCIVS COSIVS cunoștea foarte bine evenimentele pe care le-a reprezentat pe vasele sale, fie ca participant direct la vreunul dintre războaie (?), fie prin intermediul militarilor, respectiv al veteranilor implicați în conflictele respective, care au adus vești și despre teatrul de operațiuni și despre țările, respectiv popoarele cu care romanii s-au confruntat.

Cert este că vase ceramice similare nu au fost produse nici de alt meșter de la La Graufesenque, nici de alt centru de producție ceramică din Imperiu; nu au fost produse nici ulterior, pentru reprezentarea altor evenimente militare ale împăraților romani. Posibila explicație a acestei unicități ar putea fi legată de ultimul eveniment militar reprezentat pe vasele lui LVCIVS COSIVS – războaiele parthice. Întrucât cucerirea Armeniei de către Traian nu a fost o reușită, reiterarea victoriei răsunătoare asupra dacilor, la care să se adauge și cea asupra părților, a fost o altă modalitate prin care propaganda imperială să încerce să glorifice, către sfârșitul domniei acestuia, faptele sale militare. Prin urmare, este posibil ca vasele cu reprezentările triumfului lui Traian asupra dacilor și părților să fi fost făcute la comandă⁶⁰ și așa s-ar explica simbolurile alese de meșterul de la La Graufesenque pentru a glorifica faptele împăratului. Pe de altă parte, același artizan are și un alt tip de reprezentări pe vase – cele legate de cultul lui Hercules, din care sau păstrat numai câteva fragmente. Acestea erau însoțite, la rândul lor, de o legendă istorică, dintre care cea mai bine păstrată vorbește de ACTES/ERCVLN/TIS⁶¹. După părerea lui M. Labrousse, aceste reprezentări nu sunt întâmplătoare, deoarece Traian este primul dintre împărați care a pus în valoare cultul lui Hercules. Acesta ar fi probabil legat de *interpretatio romana* a lui Melkart din Gades, venerat în Baetica, locul de origine al lui Traian și Hadrian sau de Hercules al stoicilor ca purtător al lui *Virtus*, calitate deținută numai de împărații

⁶⁰ La această posibilă explicație a unicității reprezentărilor triumfului lui Traian asupra dacilor și părților am ajuns după discuțiile interesante pe care le-am avut cu colegul dr. Cristian Aurel Roman, căruia îi mulțumesc și pe această cale pentru sugestiile făcute.

⁶¹ Déchelette 1904, I, p. 216, fig. 127; Labrousse 1981, p. 63; Mees 1995, p. 74, p. 139, Taf. 35/5, 7-10 cu catalogul și ilustrarea tuturor fragmentelor cu reprezentarea muncilor lui Hercule produse de L. COSIVS.

buni⁶². Ulterior, pentru dinastiile antonină și severică, Hercules a devenit simbolul Imperiului. După părerea aceluiși autor, dată fiind legătura dintre împărat și Hercules/Melkart din Gades scenele cu muncile lui Hercules de pe vasele lui L. COSIVS de la La Graufesenque, aveau darul să scoată în evidență triumful personal al lui Traian și prin aceasta să își arate loialismul politic, al său și al atelierului unde activa⁶³.

Aceste două tipuri de reprezentări realizate de același meșter de la La Graufesenque – LVCIVS COSIVS – și numai de către el ar putea constitui dovezi concludente în confirmarea ipotezei existenței unor comenzi oficiale făcute în vederea sărbătoririi sau repunerii în evidență a reușitelor militare ale împăratului Traian fie la sfârșitul domniei acestuia, fie cu ocazia Jocurilor parthice organizate de succesorul său, împăratul Hadrian, în 117 sau 118 d. Chr. După consumarea acestor evenimente, subiectul respectiv nu a mai fost de actualitate, deci el nu a mai continuat să figureze pe sigillatele de la La Graufesenque. Interesant este însă că nici alte evenimente istorice nu au mai fost immortalizate pe ceramica *terra sigillata* după această dată, exemplul artizanului L. COSIVS nefiind urmat de nici un alt meșter.

Analiza întreprinsă de noi a avut darul să sublinieze faptul că ceramica *terra sigillata* produsă într-unul dintre centrele ceramice din sudul Galliei – **La Graufesenque** – a fost unul dintre mijloacele prin care evenimente istorico-militare de primă importanță au reușit să fie cunoscute de către cei care cumpărau astfel de vase în Imperiu. Dacă a fost o comandă oficială sau numai un impuls al unui artizan care a vrut să producă vase cu reprezentări de subiecte „la modă” contează prea puțin în acest moment. Cert este că ele au contribuit atât la răspândirea propagandei imperiale, prin glorificarea faptelor de arme ale împăratului supranumit *Optimus Princeps*, cât și la perpetuarea „legendei” lui Decebal, cel mai temut dușman al Romei la acea dată.

Les représentations du triomphe de Trajan sur les daces et les parthes sur la céramique *terra sigillata*

(Résumé)

L'auteur reprend le thème des représentations du triomphe dacique et paratique de Trajan sur les sigillées, d'une part à cause de la parution de nouveaux fragments céramiques à ce sujet après la synthèse élaborée par M. Labrousse en 1981, d'autre part grâce aux nouvelles possibilités d'interprétation pour ces images.

On a organisé la démarche en trois sections :

A. Mise à jour du niveau des connaissances sur la céramique sigillée de La Graufesenque, c'est à dire sur les produits du céramiste L. COSIVS sur lesquels ont paru des telles représentations.

B. Présentations des vases analysés – avec plusieurs sousdivisions :

a. la forme des récipients ; b. la restitution épigraphique de l'inscription ; c. la

⁶² Labrousse 1981, p. 63 și notele 57-60.

⁶³ Labrousse 1981, p. 63.

restitution iconographique des images représentées ; d. des possibles sources d'inspiration pour le maître L. COSIVS de La Graufesenque ; e. l'interprétation des images ; f. la datation des vases.

C. Conclusions.

En synthétisant les conclusions de la section B de notre étude, on constate qu'on dispose de 10 fragments de bols Drag. 37 d'un type particulier (pl. I/1-2), produits à La Graufesenque par le même céramiste, L. COSIVS. Il a utilisé sur ces récipients deux catégories de représentations par lesquelles il voulait figurer le triomphe de Trajan sur les Daces et les Parthes.

La première groupe est plus complexe, le suicide de Décébale étant accompagné par des images de prisonniers Daces, d'une représentation symbolique du pays vaincu, peut-être même d'une image de Trajan foulant un Barbare terrassé (pl. I/1, II/1-3, IV/2-3) ; les inscriptions y sont amples, placées soit au-dessus des images (la titulature de l'empereur), soit tout près des personnages (DECIBALV) ou entre les scènes, afin de rendre intelligible la symbolique des images. La deuxième comprend des représentations isolées du suicide de Décébale, près des images d'un Parthe captif, ayant une légende très simplifiée (uniquement le nom du roi dace – DECIBALV, et le nom ethnique du prisonnier – PARTV), puis le nom du maître céramiste – L. COSI (pl. III/1) ; il y en a une inscription fragmentaire sur deux lignes aussi – DECIBALE N.../ATEVANE (pl. IV/1a).

Tous les deux types de représentations ont eu pour sources d'inspiration la Colonne de Trajan (pl. VI), la stèle funéraire de Ti. Claudius Maximus (pl. VII), les images figurées sur les monnaies (pl. V), la statuaire majeure – c'est à dire les scènes de *venatio* des amphithéâtres (pl. VIII/2). Quant à leur chronologie, ces vases ont été fabriqués après le 20 février 116 ap. J.-C., lorsque Trajan avait reçu le titre de *Parthicus*.

Le même céramiste de La Graufesenque a produit aussi des vases avec des représentations des travaux de Hercule – une divinité corréliée au culte impérial au temps de Trajan. Ces deux types de représentations, réalisés par le même maître de La Graufesenque – LVCIVS COSIVS – et uniquement par lui, pourraient constituer des preuves convaincantes pour l'existence des commandes officielles pour tels produits, en égard à la célébration ou à la remise en attention des victoires militaires de Trajan – soit vers la fin de son règne, soit à l'occasion des Jeux Parthiques organisés par Hadrien en 117 ou en 118 ap. J.-C. Après ces événements, le thème ne fut plus dans l'actualité, de sorte qu'il n'a pas continué de figurer sur les sigillées de La Graufesenque. Il est pourtant intéressant que nul autre événement historique n'a pas été représenté sur la céramique *terra sigillata*, l'exemple du maître L. COSIVS restant singulier.

L'analyse entreprise par nous s'est efforcé de souligner le fait que la sigillée fabriquée dans un centre de la Gaule méridionale – précisément La Graufesenque – est devenue un moyen pour rendre connus ces événements politiques et militaires de haute importance aux acheteurs de tout l'Empire. Il est peu important maintenant s'il s'agit d'une commande officielle ou tout simplement de l'initiative isolée d'un artisan voulant décorer ses produits avec des sujets « à la mode ». Il est certain que ces vases ont contribué à la diffusion de la propagande impériale qui glorifiait les exploits de l'empereur dénommé *Optimus Princeps*,

ainsi qu'à la perpétuation de la « légende » de Décébale, le plus redouté ennemi de Rome à ce moment-là.

BIBLIOGRAFIE

- Bianchi-Bandinelli 1969 Bianchi-Bandinelli, R., *Rome, le centre de pouvoir*, Paris, Col. „Univers des formes”
- Bourgeois 1995 Bourgeois, Ariane, *L’empreinte de Rome dans les Gaules: l’apport de La Graufesenque (Millau, Aveyron)*. In: Cahiers du Centre G. Glotz, VI, p. 103-138.
- Bruun 2003 Bruun, C., *The Legend of Decebalus*. In: *Roman rule and civic life: local and regional perspectives*. Proceedings of the fourth workshop of the international network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 B. C. – A. D. 476), Leiden, June 25-28 (ed. by L. de Ligt, E. A. Hemelrijk, H. W. Singor), p. 153-175.
- Déchelette 1904 Déchelette, J., *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine*. I-II, Paris.
- Coleman 1990 Coleman, Kathleen M., *Fatal Charades: Roman Executions Staged as Mythological Enactments*. In: *The Journal of Roman Studies* LXXX, p. 44-73.
- Coleman 1993 Coleman, Kathleen, *Lauching into history: aquatic displays in the early Empire*. In: *The Journal of Roman Studies* LXXXIII, p. 48-74.
- Hannestad 1989 Hannestad, N., *Monumentele publice ale artei romane. Program iconografic și mesaj*, vol. I-II, București.
- Hermet 1934 Hermet, F., *La Graufesenque (Condatomago). I. Vases Sigillés. II. Graffites*, Paris.
- Longpérier 1870 Longpérier, A. De, *Vase trouvé à Blain (Loire-Inférieure), représentant la défaite de Décébale, roi des Parthes*. In: *Bulletin de la Société Nationale des Antiquités de France*, p. 118-121.
- Isac și colab. 1979 Isac, D., Rusu, M., Băluță, C., *Descoperiri de terra sigillata la Apulum*. In: *Apulum*, XVII, p. 225-263.
- Karnitsch 1959 Karnitsch, P., *Die Reliefsigillata von Ovilava (Wells, Österreich)*, Linz.
- Mees 1995 Mees, A. W., *Modellsignierte Dekorationen auf südgallischer Terra Sigillata*. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* Band 54, Stuttgart.
- Munteanu 2002 Munteanu, M., *Provincia Dacia pe monedele Romei imperiale*, Cluj-Napoca
- Oswald 1936-1937 Oswald, F., *Index of figure-types on terra sigillata*, London
- Popa 1980 Popa, Al., *La sigillée de la Gaule méridionale dans la Dacie romaine*. In: *La Graufesenque. Naissance de la grande*

- industrie européenne de la céramique*, Journal de Millau, p. 29-31.
- Petolescu 1985 Petolescu, C. C., *Varia Daco-Romana*. In: Thraco-Dacica, VI, 1-2, p. 200-203.
- Petolescu 1991 Petolescu, C. C., *Decebal, regele dacilor*, București
- Polak 2000 Polak, M., *South Gaulish Terra Sigillata with Potter'Stamps from Vechten*. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta*, Supplementum 9, Nijmegen.
- Rogers 1999 Rogers, G. B., *Poteries sigillées de la Gaule centrale. II. – Les potiers*, vol. I-II, Revue Archéologique Sites, hors-série no. 40, Lezoux.
- Speidel 1970 Speidel, M. P., *The captor of Decebalus, a new inscription from Philippi*. In: Journal of Roman Studies 60, p. 142-153.
- Strack 1931 Strack, P. L., *Die Reichsprägung zur Zeit des Trajan*, Stuttgart.
- Strobel 1998 Strobel, K., *Dacii. Despre complexitatea mărimilor etnice, poliitice și culturale ale istoriei spațiului Dunării de Jos (II)*. În: SCIVA 49, p. 207-227.
- Tomasevic Buck 1989-1990 Tomasevic Buck, Teodora, *Augusta Raurica: ein Importstück aus La Graufesenque*. In: Römisches Österreich 17-18, (1991), p. 2
- Vernhet 1979 Vernhet, A., *La Graufesenque. Atelier de céramiques gallo-romain*, Toulouse.
- Vernhet 1981 Vernhet, A., *Un four de La Graufesenque (Aveyron): la cuisson des vases sigillés*. In: Gallia 39, p. 25-43.
- Vulpe 2002 Vulpe, R., *Columna lui Traian/Trajan's Column* (ed. Margareta Vulpe), București.

LISTA ILUSTRAȚIEI

Pl. I. 1. Bol fragmentar Drag. 37, descoperit la Blain (Loire Atlantique), formă rară (după Déchelette 1904, I, p. 214, fig. 126); 2. bol Drag. 37, *terra sigillata* lisă, formă rară produsă la La Graufesenque (după Hermet 1934, pl. 3, nr. 23).

Pl. II. Fragmente ceramice cu reprezentări ale triumfului lui Traian asupra dacilor și parților, descoperite la: 1. Blain; 2. Strasbourg; 3. La Graufesenque (după Tomasevič Buck 1989-1990, p. 259, Abb. 4-6); 4. Kaiseraugst (după Tomasevič Buck 1989-1990, p. 259, p. 260, Abb. 1).

Pl. III. 1-2. Vas ceramic cu reprezentări ale triumfului lui Traian asupra dacilor și parților, descoperite la La Graufesenque (după Mees 1995, Taf.35/1).

Pl. IV. Vas ceramic și fragmente cu reprezentări ale triumfului lui Traian asupra dacilor și parților, descoperite la: 1 a-b. La Graufesenque (după Mees 1995, p. 138, Taf.34/4); 2. Clermont-Ferrand (?) (după Mees 1995, p. 139, Taf. 35/6); 3. Vertault (după Mees 1995, p. 138, Taf. 35/3).

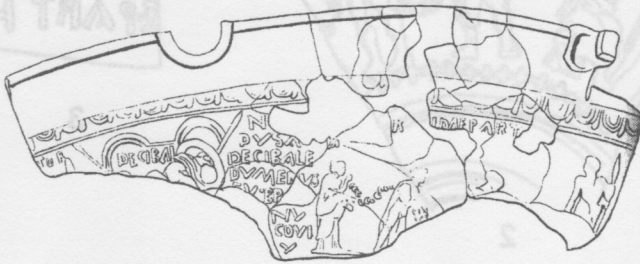
Reprezentări ale triumfului lui Traian
asupra dacilor și a parților pe ceramica *terra sigillata*

Pl. V. Posibile modele pentru reprezentările de pe vasele cu scene istorice produse la La Graufesenque de L. COSIVS – simboluri de pe monede: 1. *sestertius* din bronz din anii 106-111 d. Chr. – Dacia Capta (*BMC III*, p. 168, 742, pl. 28/7); 2. *sestertius* din anul 103-111 d. Chr. (după *Strack 1931*, I, 358, pl. V); *aureus* din anii 103-111 d. Chr. (după *Strack 1931*, I, 83, pl. 1).

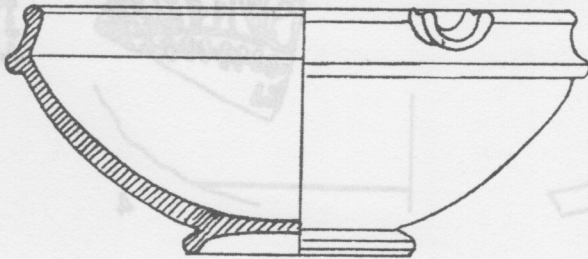
Pl. VI. Posibile modele pentru reprezentările de pe vasele cu scene istorice produse la La Graufesenque de L. COSIVS – Columna lui Traian: 1. scena sinuciderii lui Decebal (CXLV) (după *Vulpe 2002*, p. 100, foto p. 199); 2. scena sinuciderii unui nobil dac (*Vulpe 2002*, p. 100, foto p. 197).

Pl. VII. Posibile modele pentru reprezentările de pe vasele cu scene istorice produse la La Graufesenque de L. COSIVS: stela funerară a lui Ti. Claudius Maximus de la Philippi: 1. detaliu (după *Speidel 1970*, pl. XV/1); 2. desen al aceleiași scene (după *Bruun 2003*, fig. 1).

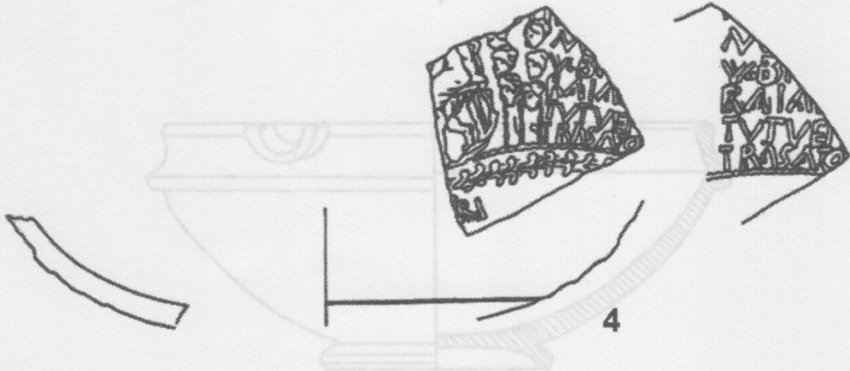
Pl. VIII. 1. Reprezentări de războinici barbari realizate în centrul ceramic de la La Graufesenque (după *Hermet 1934*, p. 20, pl. 19, 57-59, scara 2:3); 2. scenă de *venatio* de pe un vas confecționat de meșterul L. COSIVS (după *Mees 1995*, Taf. 29/1).

1

2

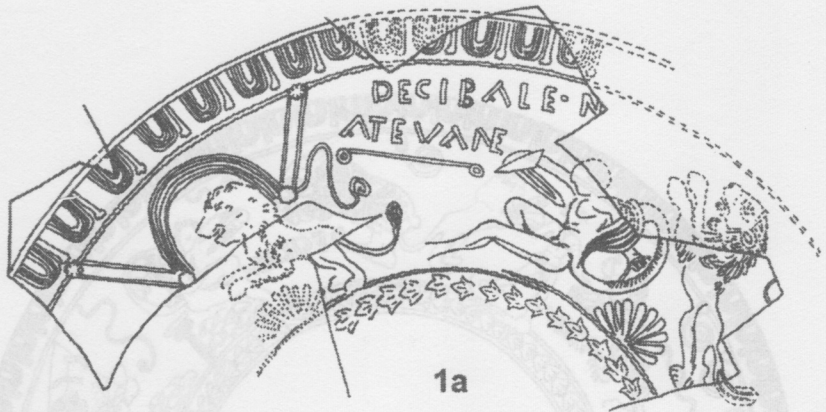

Pl. II.

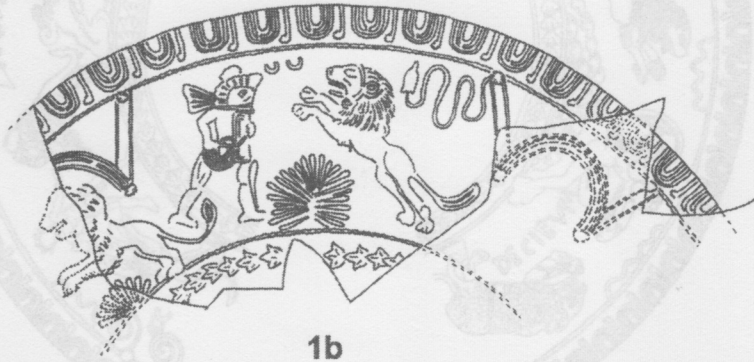

1

PI. III.

1a

1b

2

3

PI. IV

Reprezentări ale triumfului lui Traian
asupra dacilor și a parților pe ceramica *terra sigillata*

V. 102

1

2

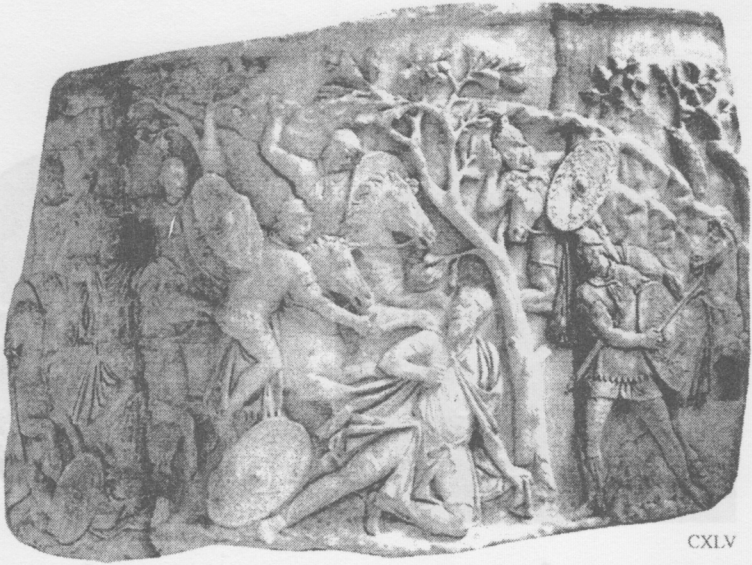

3

PI. V.

PI. VI.

CXLV

1

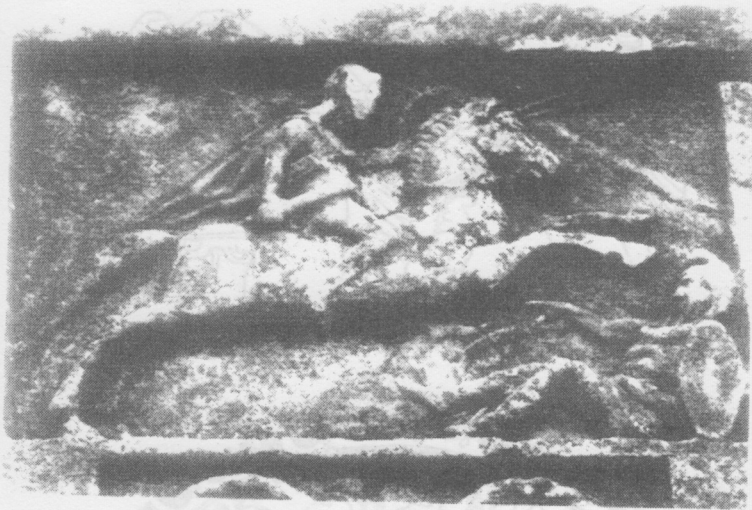

CXL

2

PI. VI.

Reprezentări ale triumfului lui Traian
asupra dacilor și a parților pe ceramica *terra sigillata*

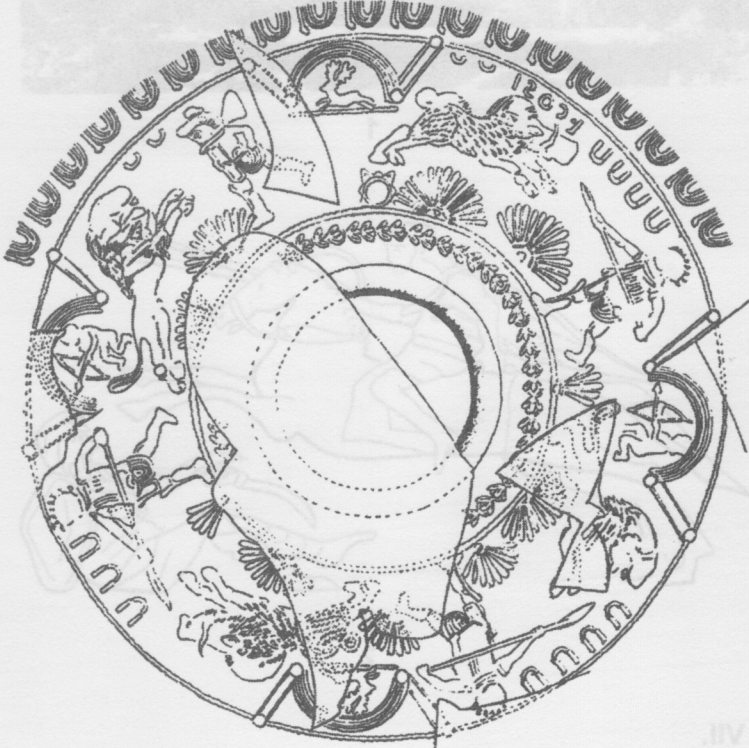
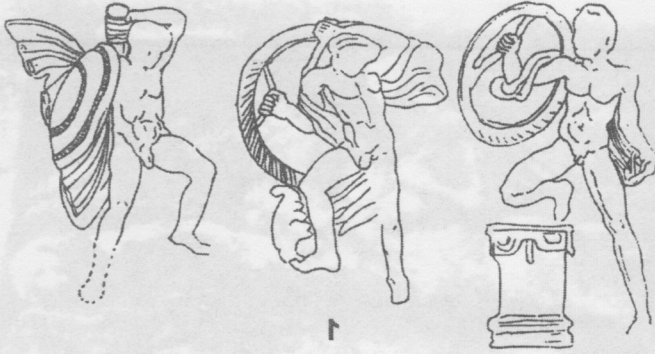
1

2

PI. VII.

PI. VIII.

P. VII.

P. VIII.